

SEGEŠ, DUŠAN-HERTEL, MAROŠ-BYSTRICKÝ, VALERIÁN (ED.)

**Slovensko a slovenská otázka v poľských
a maďarských diplomatických dokumentoch
v rokoch 1938–1939.**

**[Szlovákia és a szlovák kérdés a lengyel és a magyar
diplomáciai dokumentumokban 1938–1939-ben]**

Bratislava, Spoločnosť pro Historia, 2012. 576 p.

Sorsfordító mérföldkönek szokták nevezni Csehszlovákia történelmében az első önálló szlovák állam létrejöttét és az azt megelőző szűk másfél évet. Az 1938 elejétől 1939 tavaszáig terjedő időszak mind az egyes országok belpolitikáját, mind a diplomáciai kapcsolatokat tekintve valóban a közép-kelet-európai régió egyik legszövevényesebb és legizgalmasabb időszakát fogja át. A középpontban a csehszlovák állam, azon belül is Szlovákia önállósulási törekvései álltak. E törekvések azonban nem maradhattak pusztán cseh-szlovák belpolitikai ügyek, hiszen az országot nyugatról a háborúra készülő Németország, északról a Csehszlovákiát átmeneti jelenségnek tartó Lengyelország, délről pedig a revizionizmustól fűtött Magyarország fogta körbe. Ugyanakkor a szlovák autonómiáról folytatott cseh-szlovák vita azért sem maradhatott belügy, mert a szlovák autonomisták külföldön kerestek támaszt Prágával szemben.

A lengyel-szlovák-magyar „háromszög” történetének feldolgozása nem most kezdődött, talán elég csak megemlíteni Ladislav Deák monográfiáját¹ vagy a *Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének* munkatársai által szerkesztett tanulmánykötetet, amely arra tett kísérletet, hogy teljes egészében – a külső és belső tényezőket egyformán figyelembe véve – mutassa be a történetet.² Emellett számos visszaemlékezés, forráskiadvány, monográfia és tanulmány látott napvilágot szlovák és magyar nyelven is.

Az itt tárgyalt kötet szerkesztői arra vállalkoztak, hogy az 1938 januárjától 1939. március 15-ig tartó periódusra vonatkozó lengyel és magyar levéltári forrásokat feltárják és közreadják. Olyan dokumentumokat válogattak, amelyek kifejezetten Szlovákiára, a szlovák belpolitikai fejleményekre, a szlovák auto-

¹ Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1938–1939*. Bratislava, 1991.

² Bystrický, Valerián-Michela, Miroslav-Schvarc, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava, 2010.

nómtörekvésekre, valamint a lengyel–szlovák és a magyar–szlovák viszonyra vonatkozó információkat tartalmaznak. Elsősorban tehát politikai jellegű és diplomáciai iratok kerültek a válogatásba. Így a dokumentumkötetben nem jelennek meg a gazdasági, a kulturális és a katonai kérdések sem. Ennek ellenére a három szerkesztő komoly munkát végzett, és végül 271 forrást választottak ki és adtak közre. A kötet szerkezete szokatlannak tűnik, hiszen minden dokumentumot közreadtak annak eredeti nyelvén (lengyelül vagy magyarul), illetve szlovák fordításban. Az ötlet jónak tűnhetett szlovák szempontból, de lengyel és főképpen magyar szempontból problematikus, ha az olvasó nem ismeri a másik két nyelv valamelyikét. Ennél fontosabb probléma azonban a dokumentumok aránytalan megoszlása. A 271 dokumentum közül csupán 61 származik a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárból*, a többi lengyel forrás, elsősorban a varsói *Archiwum Akt Nowych*, a londoni *Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorsekiego* és az online is elérhető *Archiwum Instytutu Hoovera* gyűjteményeiből. Sajnos arról nem olvashatunk a szerkesztői előszóban, hogy ezen aránytalanságnak mi az oka, így csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Elképzelhetőnek tűnik, hogy jóval kevesebb használható magyar forrás áll rendelkezésre, mint lengyel, hiszen a második világháború alatt a magyar levéltár súlyosan megsérült. Az is elképzelhető, hogy a magyar források ismertebbek a szlovák történészek számára is, mint a lengyelek, ezért fontosabb volt azok publikálása. Végül nem kizárt, hogy a lengyel források tartalmilag többletet jelentettek az eddigi ismereteinkhez képest. Mindegyik érv elfogadható lenne, de hasznos lett volna, ha a szerkesztők ismertetik a forrásaik kiválasztásának módszertanát.

A kötet tartalmát tekintve rendkívül fontos nem csupán a történészek, hanem talán a szélesebb olvasóközönség számára is. Az itt közölt dokumentumok nem csupán megerősítenek és kiegészítenek bizonyos meglévő ismereteket, hanem számos szempontból új információkat is tartalmaznak. Nem egy esetben árnyalják a sokszor fekete-fehér színekben ábrázolt eseményeket, döntéseket vagy személyeket.

A dokumentumok főszereplői a szlovákiai Hlinka-féle néppárt vezetői, elsősorban Josef Tiso és Karol Sidor, a szlovákiai magyar kisebbség politikai vezetője, Esterházy János, a lengyel és a magyar külügyminiszterek, Józef Beck és Kánya Kálmán, valamint Lengyelország és Magyarország prágai követei (Kazimierz Papée és Wettstein János), pozsonyi konzuljai (Wacław Łaciński és Petrávich György), illetve a budapesti lengyel követ (Leon Orłowski) és a varsói magyar követ (Hory András). A kötet lapjain időnként természetesen felbukkannak a német és az olasz vezetők, illetve egyes cseh vezető politikusok is. A történet tehát ebben a szövevényes kapcsolati hálóban zajlik Pozsony–Varsó, Pozsony–Budapest, Pozsony–Prága és Pozsony–Berlin között. A kiindulópontot a szlovák

autonómiát követelő Hlinka-féle néppárt tevékenységének lengyel és magyar értékelése, illetve a vele való kapcsolatfelvétel lehetősége, a végpontot pedig az önálló szlovák állam elismerése jelenti.

A történet több szálon fut. Egyfelől nyomon követhetjük, hogy miképpen értékelték Varsóban, illetve Budapesten a szlovák autonomisták törekvéseit 1938 elejéről kezdve. A források alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Varsó és Budapest nem csupán szimpatizált a szlovák autonómia gondolatával, hanem a lehetőségeihez mérten aktívan támogatta annak megvalósulását. Budapest ebben a politikai játszmában felhasználta a szlovákiai magyar kisebbséget és annak politikai vezetőjét, Esterházy Jánost. Esterházy szerepe ma is vitatott – elsősorban a szlovák történészek körében –, az itt közölt dokumentumok azonban árnyalják a szerepét. Esterházy valóban a magyar kormánnyal szoros együttműködésben küzdött a szlovák autonómiáért, illetve Szlovákia Magyarországhoz csatolásáért. 1938 júniusában Esterházy Varsóban tárgyalásokat folytatott Jan Szembekkel és Józef Beckkel is, ahol arról próbálta meggyőzni a lengyel diplomatákat, hogy fogadják el Szlovákia Magyarországhoz csatolását. Cserébe jelentős autonómiát (önálló törvényhozást és költségvetést, saját hadsereget) ígért a szlovákoknak. Lengyelországot arra kérte, hogy vállaljon garanciát a magyarok által biztosított autonómiára, azaz csillapítsák a szlovákok félelmeit (lásd a 65., 66., 67., 68. és 69. dokumentumokat).

Esterházy varsói útját azonban megelőzték Kánya Kálmán és Josef Tiso májusi tárgyalásai, ahol Kánya arról biztosította a szlovák vezetőt, hogy Szlovákia esetleges Magyarországhoz csatolása esetén a szlovákok széles körű autonómiát kapnak, Tiso pedig kifejezte készségét a további tárgyalásokra (lásd: 60., 61., 63. dokumentum). Ráadásul nem Esterházy volt az egyetlen, aki Varsóban járt hasonló ügyben. Karol Sidor, a Hlinka-párt egyik prominense és a Hlinka-gárda vezetője 1938 májusában, Varsóban találkozott Józef Beck külügyminiszterrel, ahol az Esterházyval való kapcsolatokat jónak minősítette, de Szlovákia Magyarországhoz csatolását pszichológiai okokból kifolyólag negatívnak tartotta. Ugyanakkor Sidor egy magyar–szlovák föderációt elképzelhetőnek tartott, és ebben ő is döntő garanciális szerepet szánt Lengyelországnak (lásd: 48. dokumentum). Sőt, Sidor ennél is sokkal továbbment, míg Esterházy a szlovák–magyar egyesülésben gondolkodott, Sidor a szlovák–lengyel unióra tett javaslatot. 1938. szeptember 28-án Prágában Papée nagykövetnek átadott egy deklarációt, amely egy lengyel–szlovák vagy egy lengyel–szlovák–magyar unió létrehozásáról szólt. A nagykövet a dokumentumot továbbította Varsóba, ám választ erre nem kapott (lásd: 127. dokumentum). Sidor később Szlovákia lengyel katonai protektorátus alá helyezését is felvetette, mivel úgy gondolta, hogy csak Lengyelország védheti meg Szlovákiát a túlzott német és magyar befolyástól.

Lengyelország, mint garancia, akár a magyar állami kereteken belüli szlovák autonómia, akár az önálló szlovák állam számára állandó témája volt a szlovák–lengyel megbeszéléseknek. A lengyel diplomácia többször tudtára adta a szlovák vezetésnek, hogy területi követelésük nincs velük szemben, a lengyel–szlovák határt garantálják, és ha a magyarokkal megegyezésre jutnak a szlovákok, akkor vállalják a megegyezés feletti garanciát. A lengyel álláspont lényegében csak egy kérdésben változott a tárgyalás időszakban: a müncheni egyezmény után Varsó is előállt saját területi követeléseivel. 1938. október 11-én Józef Beck részletes instrukciókkal látta el a prágai lengyel követet arra vonatkozóan, hogy milyen határmódosításokat követel Szlovákiával szemben (lásd: 145. és 192. dokumentum). Ugyanakkor Varsó Budapestet is támogatta, főképpen Kárpátalja (Ruszenszko) visszafoglalásában. Lengyelország támogatta a közös lengyel–magyar határ kialakítását, és erről a szlovákokat is tájékoztatta.

A kötet számos lengyel dokumentumot közöl az 1938. október 9–13. között zajló komáromi szlovák–magyar tárgyalásokról (lásd: 150–156. dokumentum), és az is kiderül, hogy a szlovák fél a tárgyalások sikertelensége után számított arra, hogy Varsó elvállalja a közvetítő, illetve a döntőbíró szerepét. Beck azonban közölte Horyval, hogy amennyiben a nagyhatalmak döntésére bízzák a magyar–szlovák vitát, akkor Lengyelország ebben az ügyben nem tud részt venni (lásd: 161. dokumentum). Varsó azonban más vonalon is segítette Budapestet: biztosították a magyar vezetőket arról, hogy Románia nem fog közbelépni – erről ők meggyőzik a román vezetést – abban az esetben, ha a magyar hadsereg Kárpátalja területére lép (lásd: 135. és 136. dokumentum). De az is kiderül, hogy a szlovák vezetés sem tartott igényt Kárpátaljára, erről október 7-én maga Tiso tájékoztatta Papéet (lásd: 139. és 140. dokumentum).

A dokumentumkötet összességében rámutat arra, hogy az első önálló szlovák állam létrejöttében a lengyel és a magyar diplomácia legalább olyan jelentős szerepet játszott, mint a náci Németország. A szlovák autonomisták Lengyelországban a legfőbb garanciájukat látták, miközben a lengyel vezetők elsősorban a cseh Teschen (Cieszyn) vidékre, másodsorban kisebb szlovák területekre tartottak igényt. Így a szlovákoknak fontos szerepet szántak Csehszlovákia szétbomlásában, hogy területi igényeiket könnyebben érvényesíthessék. Meglepő módon a szlovák autonomisták Magyarországgal szemben sem voltak ellenségesek, nem voltak elutasítóak egy esetleges magyar államon belüli autonómia ígéretével szemben. Bár e kötetből nem tudjuk meg, de úgy tűnik, mintha Berlin hatására döntöttek volna úgy, hogy inkább az önálló szlovák állam létrehozását tűzzék ki célul, még akkor is, ha a területi integritásukat fel kell áldozni, és jelentős területeket veszítenek. E kötet ugyan nem a németek szerepére fókuszál, de néhány helyen kiténik, hogy Berlin számára nem volt fontos sem Szlovákia, sem

Kárpátalja területe. A németek azt viszont fontosnak tartották, hogy a térségben stabil kormányok alakuljanak, és a társadalom elégedett legyen, hiszen a leendő Szovjetunió elleni hadjáratban fontos szerepet szántak e régiónak is. Csehszlovákia felbomlása tehát a második világháború közvetlen előzménye még akkor is, ha nem minden résztvevő volt ennek tudatában.

Végül néhány hiányérzetről is szükséges írni. Egyfelől örömmel olvastam volna a kötet bevezető tanulmányában a történet nemzetközi környezetéről. Az olvasó könnyebben orientálódna a dokumentumok olvasása közben, ha azok elhelyezésre kerültek volna a nemzetközi kontextusban. Másfelől bővíthetőnek gondolom a kötet által felölelt időszakot 1939 szeptemberéig. Érdekes lenne megismerni az 1939. március 23-tól április 4-ig zajló szlovák-magyar ún. „kis háború” alatti lengyel értékeléseket, illetve az 1939 szeptemberében kirobbant szlovák-lengyel háború magyar forrásait is. Mindez természetesen nem von le semmit a szerkesztők által elvégzett munka értékéből. Azt hiszem, hogy még sok ilyen forráskiadványra lenne szükség – nemcsak szlovák, hanem magyar nyelven is –, hogy a szlovák-magyar közös múltat úgy ismerjük meg, ahogy az megtörtént.

Mitrovits Miklós